

ПРЕТПОСТАВЉЕНА КРИВИЦА КАО ОПШТИ ОСНОВ ОДГОВОРНОСТИ ЗА ШТЕТУ

УВОД

Савезни Закон о облигационим односима⁽¹⁾ у области одговорности за штету која се заснива на кривици уводи претпостављену кривицу као општи основ одговорности. То значи да на основу чињенице настанка штете постоји претпоставка кривице одговорног лица, које оно може да се ослободи доказом одсуства своје кривице (оборива претпоставка).

Претпостављена кривица као општи основ одговорности за штету која се заснива на кривици (субјективна одговорност) новина је за наше право. До ступања на снагу Закона о облигационим односима принцип доказане кривице био је готово једнодушно прихваћен у нашој правној теорији и судској пракси.⁽²⁾ Једино се професор Михајло Вуковић здушно залагао за „критериј пресумиране кривње”, аргументовано указујући на многе његове предности.⁽³⁾ Ова је идеја морала, ипак, сачекати више од петнаест година док није заживела у нашем законодавству, и поред великог научног ауторитета свога аутора и његове убедљиве аргументације.

Задатак овог рада је да се проуче друштвено-економски и правни услови који су неопходни за усвајање претпостављене кривице као општег основа одговорности за штету која се заснива на кривци, затим да се принцип претпостављене кривице суштински објасни, те да се укаже на предности које принцип претпостављене кривице пружа у односу на класичан систем доказане кривице.

(1) Савезни Закон о облигационим односима донела је Скупштина СФРЈ на седници Савезног већа од 30. марта 1978. године. Закон је објављен у „Службеном листу СФРЈ” број 29 од 26. маја 1978. године, а ступио је на снагу 1. октобра 1978. године.

(2) Видети, на пример: Михаило Константиновић, *Облигације и уговори — Скица за Законик о облигацијама и уговорима*, Београд, 1969, чл. 123, став 1.

(3) Михајло Вуковић, *Редукција критерија одговорности за штету (допринос легислативној политици)*, „Правни живот”, Београд број 5/1966, и *Одговорност за штете*, Загреб 1971, бр. 334 до 348.

I ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

1. Опште

Принцип доказане кривице у складу је са сврхом и суштином права. Право је средство владајуће класе усмерено на очување датог начина производње и оно по својој суштини полази од непроменљивости друштвених односа. Тако се, уопштено посматрано, узима да између субјеката не постоје конкретне обавезе, те је свако дужан да докаже постојање обавезе другог. Ако је, пак, постојање обавезе унапред утврђено (законом или слободно израженом вољом, на пример), обавезно лице мора да доказује разлоге њеног престанка.

У области субјективне одговорности за штету кривица је основ одговорности. Ако је штета проузрокована деликтом, оштећено лице мора доказати скривљено понашање штетника. Али ако је до штете дошло услед неизвршења већ постојеће обавезе, дужник је дужан да докаже одсуство своје кривице у односу на разлог неизвршења.

2. Капиталистичке земље

Грађански законици капиталистичких земаља у функцији су буржоаског експлоататорског начина производње и заснивају се на приватној својини и слободи субјекта у привређивању. Општа дужност ненаношења штете другоме не поставља се, већ је свако дужан да сам пази на своја добра и на своје понашање. Ко тврди да је радњом другога претрпео штету, мора доказати његову кривицу. Стога се изричито наглашава да „у сумњи важи претпоставка да је штета настала без кривице другога”.(4) На другој страни, ако је штета проузрокована неиспуњењем неке претходне постојеће обавезе, претпоставља се да је до неиспуњења дошло кривицом обавезног лица, те оно може да се ослободи одговорности за штету једино ако докаже да није криво.(5)

Принцип доказане кривице је правило, а принцип претпостављене кривице изузетак, који се примењује само у случају претходно постојеће обавезе.

Овакав систем одговорности за штету у потпуности одговара капиталистичким производним односима. Власницима средстава за производњу нужно је потребна велика слобода индивидуалне активности, коју принцип доказане кривице својим субјективизмом не ограничава. Поред тога, сви случајеви недоказане кривице падају на терет оштећеног лица, а то су по правилу радници лишени средстава за производњу.

(4) § 1296. Општег грађанског законика Аустрије од 1811. године, *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* — нови текст, München 1979. У истом смислу: чл. 1382. Грађанског законика Француске од 1804. године, *Code civil*, Paris 1977; § 823. Грађанског законика Савезне републике Немачке од 1896. године, *Bürgerliches Gesetzbuch*, München 1978; чл. 41, став 1 Законика о облигацијама Швајцарске од 1911. године, *Code des obligations*, Berne 1977; чл. 2043 Грађанског законика Италије од 1942. године, *Codice civile*, Padova 1979.

(5) Видети: § 1298 Аустријског општег грађанског законика; § 282 Немачког грађанског законика; чл. 97, став 1 Швајцарског законика о облигацијама; чл. 1218 Италијанског грађанског законика.

3. Стара правна правила

Стара правна правила изражена у грађанским законцима бивше Југославије заснивају се у области деликатне одговорности за штету на принципу доказане кривице.(6) Занимљиво је, међутим, да *Грађански законик за Краљевину Србију* текстуално садржи правило о претпостављеној кривици као општем основу деликатне одговорности. *Законик*, наиме, поставља правило да „ко другоме штету причини, дужан је за то накнаду дати” (§ 31.). *Законик* ово правило понавља и у глави којом се уређује накнада штете (§ 800.), али тада још и посебно истиче да „од наплате учињене штете само се ко онда ослободити може, ако докаже, да штета није његовом кривицом, но се случајно догодила”.(7) Међутим, узимајући у обзир све познате околности око израде текста *Српског грађанског законика*, изгледа да су параграфи 31., 800. и 801. резултат неуспелог превода одговарајућих одредби *Аустројског општег грађанског законика*, а посебно да је правило о претпостављеној кривици из § 801. *Српског грађанског законика* настало из § 1298. *Аустројског општег грађанског законика*, којим се предвиђа ослобођење од одговорности за штету насталу због неиспуњења уговорне или законске обавезе доказом одсуства кривице. На овакав закључак упућује и детаљнија анализа праксе Касационог суда.(8)

4. Социјалистичке земље

Успешно спроведене социјалистичке револуције уносе битне новине у производне односе тако што се укида експлоататорски карактер производње. Основна својинскоправна категорија постаје колективна социјалистичка радна својина, а радничка класа носилац средстава за производњу.

Грађански законици социјалистичких земаља правно уобличавају ове друштвено-економске односе. При томе, најпре се истиче да је циљ њиховог доношења допринос изградњи комунистичког друштва.(9) У области грађанскоправне одговорности за штету поставља се опште правило о дужности ненаношења штете другоме, пре свега у циљу заштите социјалистичког начина производње. Ово је правило, међутим, изражено на различит начин и са различитим степеном. Тако се у Пољској и Мађарској поставља уопштена дужност свих грађана да штите дру-

(6) Видети: § 1295., став 1 Аустројског општег грађанског законика од 1811. године и члан 570, став 1 Општег имовинског законика за Црну Гору од 1888. године, оба наведена према Зборнику грађанских законика старе Југославије, Титоград 1960.

(7) § 801. Грађанског законика Краљевине Србије од 1844. године, „Зборник грађанских законика старе Југославије”, Титоград 1960.

У томе смислу постоје и две одлуке Касационог суда: одлука одељења Касационог суда бр. 3616 од 2. 10 1889. и одлука Опште седнице Касационог суда бр. 337 од 8. 2. 1890., Грађански законик Краљевине Југославије, средно Гојко Никетић, Београд 1922. стр. 405

(8) Видети: одлуке одељења Касационог суда бр. 1584 од 10. 4. 1876. и бр. 609 од 12. 2. 1888. и одлука Опште седнице Касационог суда бр. 4707 од 20. 12. 1874., Никетић, *op. cit.* стр. 405—406.

(9) Тако, на пример, преамбула Грађанског законика Чехословачке Социјалистичке Републике од 1964. године, Институт за упоредно право, Београд 1965:

„Одредбе Грађанског законика усмерене су на учвршћење социјалистичких економских и осталих друштвених односа и превазилажење остатака застарелих схватања у свести људи и на тај начин помажу стварању предуслова за промену социјалистичких односа у комунистичке односе.”

штетну својину од штете које би на њој могла настати,⁽¹⁰⁾ док се у Совјетском савезу тек споредно спомиње да се заштита грађанских права пружа, између осталог, и путем „уздржавања од радњи којима се вређа право“.⁽¹¹⁾

На другој страни, *Грађански законик Чехословачке* најпре истиче начело опште дужности развијања, јачања и заштите друштвене својине (начело број II). У делу „Одговорности за штету и за неоправдану имовинску корист“ посебно се издваја поглавље „Спречавање претеће штете и неоправдане имовинске користи“ (параграфи 415 до 419) у оквиру кога се изричито прописује да је „свако лице дужно да поступа тако да не наступи штета на здрављу и на имовини и не дође до неоправдане имовинске користи на штету друштва или појединца“.⁽¹²⁾ Слично томе и *Грађански законик Немачке Демократске Републике* у оквиру основних начела наглашава да је грађанско право „усмерено на то да повреди права предупреди и да отклони штете и опасности од грађана и предузећа“ (§ 4). *Законик*, исто тако, у делу којим се уређују правила одговорности за штету („Заштита живота, здравља и својине од штете“) издваја одељак о „Спречавању штете“ (параграфи 323 до 329), чије начело поставља обавезу грађанима и предузећима „на активно деловање у спречавању штете и одбрани од опасности, да би социјалистичко друштво и његове грађане и предузећа сачували од штете“ (§ 323). Одмах потом, *Законик* изричито прописује општу дужност избегавања штета и опасности, чија је повреда основ одговорности за штету.⁽¹³⁾

Како проузроковање штете представља повреду опште дужности ненапошења штете другоме, грађански законици социјалистичких земаља претпостављају кривицу одговорног лица за ту повреду и уводе претпостављену кривицу као општи основ одговорности за штету:

„Грађанин одговара за штету коју је причинио кршењем правне дужности.

Одговорности се грађанин ослобађа ако докаже да штету није скривио.“⁽¹⁴⁾

(10) Видети чл. 127, § 1 Грађанског законика Народне Републике Пољске од 1964. године, Институт за упоредно право, Београд 1966 и § 175. Грађанског законика Мађарске Народне Републике од 1959. године, измене и допуне од 1977. године, пречишћен текст: *A polgári Torvénykönyv, Magyar Közlöny Budapest, 78. szám. 1977. okt. 25.*

(11) Чл. 6, ст. 1 Основа Грађанског законодавства СССР од 1961. године, Основи грађанског законодавства и грађанског судског поступка СССР и савезних република, Институт за упоредно право, Београд 1963.

(12) § 415. Грађанског законика ЧССР. Упоредити, такође, параграфе 3., 5. и 7.

(13) Видети § 324. Грађанског законика Немачке Демократске Републике од 1975. године, Цивилни законик Немачке Демократске Републике, Институт за упоредно право, Београд 1966.

(14) § 420., ставови 1 и 2 Грађанског законика ЧССР. У погледу социјалистичких предузећа видети § 421., ставови 1 и 2.

Исто тако: § 339., став 1 Мађарског грађанског законика; чл. 37, ст. 1 и чл. 88, ставови 1 и 2 Основа грађанског законодавства СССР (упоредити чланове 222 и 444, ставове 1 и 2 Грађанског законика РСФСР од 1964. године, Институт за упоредно право, Београд 1965); § 330. Грађанског законика НДР.

Супротно чл. 415 Пољског грађанског законика: „Ко својом кривицом проузрокује штету дужан је да је накнади.“

II ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ И ПРАВНИ УСЛОВИ УВОЂЕЊА ПРЕТПОСТАВЉЕНЕ КРИВИЦЕ КАО ОПШТЕГ ОСНОВА ОДГОВОРНОСТИ ЗА ШТЕТУ

1. Опште

Савезни Закон о облигационим односима настао је након дугогодишњег развоја социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа у нашој земљи. Ови односи одређени су и изражени позитивноправно Уставом СФРЈ и уставима социјалистичких република и аутономних покрајина из 1974. године у својим основним начелима и суштинским одредбама. Најзначајнија област тих односа детаљно је уређена Законом о удруженом раду из 1976. године. Закон о облигационим односима наставља и допуњава регулативност наших друштвено-економских односа у области размене робе и услуга.

Сам Закон уводном одредбом (члан 1) изричито прецизира циљ у коме је донет: стварање услова за слободан промет робе и вршење услуга на јединственом југословенском тржишту у условима социјалистичке робне производње и за задовољавање материјалних и других потреба радних људи и грађана, обезбеђивање одговорности организација удруженог рада и других учесника у правном промету за извршавање њихових обавеза, а све то у циљу остваривања и развоја социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа.

Радни људи и сви грађани наше социјалистичке самоуправне заједнице приликом доношења Устава 1974. године поставили су себи за циљ „да се обезбеди даљи развитак социјалистичких самоуправних демократских односа на путу ослобођења рада и изградње комунистичког друштва” (преамбула Устава СФРЈ). Овај циљ радни људи и грађани Југославије подigli су на степен основног начела нашег друштвено-економског уређења (Устав СФРЈ, основно начело број IX, став 1) и остварују га делујући у интересу јединствене радничке класе у условима и односима међусобне зависности, одговорности и солидарности.

Свој допринос остварењу овог општедруштвеног циља Закон о облигационим односима пружа уређивањем основних, уговорних и других облигационих односа у области промета робе и услуга. Он то чини стварањем услова за њихову слободну размену и старањем о њеном уредном извршењу. У том циљу, Закон, између осталог, уређује и прописује одговорност свих учесника облигационих односа, којој даје посебан значај. Већ у општем уводном делу постоји низ начела којима се постављају основни принципи одговорности. У вези са питањем одговорности за штету, друштвено и правно најзначајније је начело забране проузроковања штете.

2. Начело забране проузроковања штете

Посебно место и улогу у правцу остваривања и развоја социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа има законско начело забране проузроковања штете (члан 16):

„Свако је дужан да се уздржи од поступка којим се може другоме проузроковати штета.”

Проузроковање штете погађа увек у крајњем случају целокупну друштвену заједницу и једном настала штета постаје дефинитивна за дато друштво. Одговорност за накнаду штете по својој одштетној функцији само је „трансформација штете из сфере оштећеног у сферу штетника”(15) те се ни правилима одговорности штета не отклања из друштва, већ се само премешта из имовине оштећеног лица у имовину одговорног лица, али у оквиру датог друштва.

Подизањем забране проузроковања штете на степен општег начела *Закон о облигационим односима* настоји да кроз правила о одговорности за штету у што већој мери оствари заштитну функцију одговорности, што је много значајније за остваривање и развој социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа. Тежи се, најпре, да се на субјекте утиче тако да до штете не дође. Стога се у оквиру општих начела облигационих односа у нас, поред опште дужности ненаношења штете другоме, учесницима на тржишту намеће и посебна дужност да се на јединственом југословенском тржишту понашају на начин „да не наносе штету другим учесницима на тржишту, потрошачима и друштвеној заједници као целини” (члан 9). У истом смислу, потребно је истаћи и начела сарадње у облигационим односима (члан 7), савесности и поштења (члан 12), забране злоупотребе права (члан 13) и дужности за испуњење обавеза (члан 17). Поред тога, *Закон* у оквиру општих начела одељка о проузроковању штете установљава право на захтев да се уклопи опасност штете (члан 156) и да се престане са повредом права личности (члан 157), док се као један од посебних случајева одговорности предвиђа одговорност због ускраћивања неопходне помоћи (члан 182, став 1). Заштитни карактер *Закона* огледа се и преко низа других одредаба.(16) Несумњиво је, такође, да и општа правила одговорности за штету првенствено одштетног карактера (члан 154, ставови 1 и 2) доприносе остваривању заштитне функције одговорности (генерална и специјална превенција).

Прописивањем опште дужности ненаношења штете другоме кроз начело забране проузроковања штете *Закон о облигационим односима* створио је неопходан правни предуслов за постављање претпоставке кривице у области субјективне одговорности за штету уопште, а не само ако би до штете дошло неиспуњењем уговора. Чињеница настанка штете значи неизвршење те законске обавезе, а на одговорном лицу је даља обавеза да доказује разлоге неизвршења.

III ПРИНЦИП ПРЕТПОСТАВЉЕНЕ КРИВИЦЕ

1. Опште

Принцип доказане кривице изражава се кроз правило да ко другоме проузрокује штету својом кривицом, дужан је да је накнади. Као

(15) Вуковић, *Одговорност за штете*, број 4.

(16) Видети, на пример, чланови 220, 266/4, 520/1—2, 577/2 606/1, 634/1—2, 658/1 и 4 и 926/1 *Закон о облигационим односима*.

што се види, овде се ради о *правилу о одговорности* којим се наглашава обавеза накнаде штете. Правило о одговорности посебно истиче кривицу као основ одговорности. Особеност овако постављеног правила о одговорности састоји се у томе што се кривица штетника мора доказати. С обзиром да се морају доказати све правно значајне чињенице на којима се заснива неко овлашћење, оштећеник мора доказати не само претрпљену штету, недозвољену радњу штетника и узрочно-последичну везу између те радње и настале штете, већ и кривицу штетника као основ његове одговорности. На другој страни, штетник не одговара ако се његова кривица не докаже и он нема посебног разлога да доказује одсуство своје кривице.

Кривица као основ одговорности за штету представља недостатак потребне пажње, која се у одређеној врсти облигационог односа од учесника основано захтева. Кривица је, дакле, мера степена пажње у понашању. Да би се одредила кривица мора се, најпре, утврдити о којој се врсти облигационих и уопште правних односа ради.⁽¹⁷⁾ Потом се стварно понашање субјеката упоређује са степеном пажње који се од њега оправдано могао очекивати у датим околностима случаја.

Доказати кривицу значи доказати недостатак потребне пажње у понашању субјекта под датим околностима случаја, односно недостатак неопходног ангажовања и усмеравања његових свести и воље. То подразумева доказивање одређених субјективних, унутрашњих околности у понашању, што је веома тешко чак и у односу на сопствено понашање, за које смо по правилу свесни зашто је и како је учињено. Доказати кривицу другог не само да је практично тешко, већ је најчешће и непоуздано. Појединци су различити према свом унутрашњем односу ка сопственом понашању и према ставу ка различитим друштвеним вредностима. Они, исто тако, свој психолошки однос различито испољавају у спољњем свету. Стога је све ове околности тешко сазнати а још их је много теже доказати.

2. Претпостављена кривица и правило о ослобођењу

Закон о облигационим односима уређује област одговорности која се заснива на кривици тако што поставља следеће опште правило (члан 154, став 1):

„Ко другоме проузрокује штету дужан је накнадити је, уколико не докаже да је штета настала без његове кривице.”

Тиме Закон прихвата савремено опште правило одговорности за штету, које је садржајно двоструко изражено.⁽¹⁸⁾

1. *правило о одговорности* — ко другоме проузрокује штету дужан је накнадити је;
2. *правило о ослобођењу* — уколико не докаже да је штета настала без његове кривице.

⁽¹⁷⁾ Тако и André Tunc, *Force majeure et absence de faute en matière contractuelle*, „Revue trimestrielle de droit civil”, Paris, 1945, стр. 245, бр. 3, 13 i 15
Упоредити члан 18/1—2 Закона о облигационим односима.

⁽¹⁸⁾ Упоредити члан 420, ставове 1 и 2 Грађанског законика ЧССР.

Правило одговорности не садржи посебно изражен основ одговорности, те изгледа да је одговорност заснована искључиво на проузроковању штете. Примена правила о одговорности самог за себе била би, стога, често неправична и практично немогућа.

Правило о ослобођењу представља допуну правила о одговорности и оно његову општост и апсолутност ублажава и своди на друштвено и правно оправдану границу. Тиме правило о одговорности ограничава ширину области одговорности сваког субјекта у којој он сноси материјалну одговорност за штету, о чему се говори у наредном одељку.

Међусобним проучавањем оба правила могуће је преко правила о одговорности објаснити питање основа одговорности, а преко правила о ослобођењу начин његовог одређивања.

Правило о одговорности проистиче из опште дужности ненаношења штете другоме постављене начелом забране проузроковања штете. Ова општа дужност подразумева да свако предузима све доступне и разумне мере уколико се могућност настанка штете појави пред њим. Просечно разуман, опрезан и способан човек ускладиће своје понашање према могућој опасности штете и евентуалан штетни узрок онемогућиће предузимањем одговарајућих мера, те ће наступање штете предупредити и спречити. Из чињенице настанка штете произлази да одговорно лице општу дужност није испунило. Његово понашање у датом случају није било понашање које се од њега оправдано очекивало, оно је, дакле, било скривљено. Кривица је, према томе, основ одговорности за штету.

Правило о ослобођењу указује да кривица као основ одговорности за штету није апсолутно постављена. Одговорном лицу оставља се могућност да доказује да је штета у датом случају настала мимо његове свести и воље и мимо његових могућности да узрок штете предупреди и да спречи његова штетна дејства. То значи да чињеница настанка штете не доказује кривицу одговорног лица, већ само указује на њу. Кривица се, дакле, претпоставља, те је основ одговорности за штету *претпостављена кривица*. Правило о ослобођењу даље наглашава да претпоставка која постоји у вези са кривицом као основом одговорности није апсолутна (необорива), него релативна (оборива): одговорно лице има право да обара претпоставку своје кривице и да доказује да није криво за наступање штете.

3. Претпостављена кривица и узрочно-последична веза

Правило о одговорности указује на кривицу одговорног лица за настанак штете и истиче његову обавезу да штету накнади. Проблем који се у вези са тим поставља је одредити *ког одговорног лица*. Овај проблем решава се изналажењем узрочно-последичне везе, која је, поред штете, општи услов примене материјалне одговорности за штету.

Доказивање узрочно-последичне везе мора да се креће од штете као последице ка њеном узроку. При томе постоји један изузетно тежак објективан проблем, а то је да су изузетне појаве које имају само један узрок. Све појаве у природи и друштву имају читав низ међусобно испреплетаних узрока, који су и сами последица даљег низа различитих уз-

рока. Истраживање свеопште узрочности и међусобне повезаности не захтева се у вези са одговорношћу за штету. Довољно је изнаћи онај узрок који се може повезати за област правне одговорности једног одређеног субјекта — одговорног лица.

Сви не одговарамо за све штете, већ само за оне чији узроци потичу из наше области правне одговорности. Изналажење узрочно-последичне везе креће се, стога, од штете ка оном узроку за који се с обзиром на законску обавезу ненаношења штете другоме може довољно оправдано претпоставити кривица лица из чије области одговорности узрок потиче. Треба се вратити до узрока који је неко одређено лице требало предупредити и тиме спречити настанак штете. Чињеница настанка штете указује, међутим, да у односу на тако тачно одређен узрок штете то лице није у датом случају предузело све одговарајуће мере, а то значи да је учинило кривицу.

Доказивање узрочно-последичне везе терети оштећеника. Он је дужан да докаже најпре претрпљену штету, а потом и тачно одређен узрок штете. Он, исто тако, мора доказати да узрок штете потиче из области одговорности одређеног лица на начин да се са довољним степеном всрватноће може претпоставити кривица тога лица за настанак штете. Тиме је оштећеник указао на одговорно лице према коме ће усмерити свој захтев за накнаду штете.

IV МЕЂУСОБАН ОДНОС ПРИНЦИПА ПРЕТПОСТАВЉЕНЕ КРИВИЦЕ И ПРИНЦИПА ДОКАЗАНЕ КРИВИЦЕ

1. Опште

По питању међусобног положаја штетника односно одговорног лица на једној страни и оштећеника на другој у облигационом односу који је настао проузроковањем штете, већ је на први поглед јасно да је положај оштећеника далеко неповољнији. Штета погађа његову имовину и он се први са њом суочава, по правилу без његовог деловања и мимо његових свести и воље. Он је одмах дужан да уложи одређене напоре у правцу њеног смањења, а касније и отклањања, док се коначно не реши питање накнаде. Остваривање права на накнаду скопчано је, такође, са низом даљих напора и неугодности, почев од испитивања узрока штете и прикупљања доказа, преко одабирања довољног узрока и области одговорности одређеног лица из које он потиче, обавештавања одговорног лица о штети и постављања захтева, па све до тужбе суду, уколико до спора дође, што је врло вероватно. Сам судски поступак везан је за даље неугодности друге врсте, као што су предујмљивање трошкова, неизвесност дужине трајања и коначног исхода поступка, могућност његовог даљег одуговлачења улагањем правних лекова и тако даље. Неугодности могу да се наставе и након правноснажне одлуке, кроз евентуалан поступак извршења ради принудне наплате, па до немогућности остваривања санкције услед инсолвентности одговорног лица. Поред тога, често је на крају остварена накнада само симболична.

2. Доказ одсуства кривице

Принцип претпостављене кривице олакшава положај оштећеника у тој мери што га ослобађа терета доказивања кривице као основа одговорности и на одговорно лице преваљује терет доказа одсуства кривице у циљу његовог ослобођења.

Доказати одсуство кривице значи доказати да је степен пажње односно свести и воље био у довољној мери усмерен ка очекиваном понашању. Уопштено, овакав доказ веома је тешко пружити. Потребно би било доказати довољан степен пажње у понашању стално, у сваком тренутку и за један дужи временски период. Тако је могуће да се доказ одсуства кривице претвори и протегне у временску и просторну бесконачност. То даље значи да општи доказ одсуства кривице јесте бесконачна и неодређена негација, те је непоуздан и несавршен.⁽¹⁹⁾

Принцип претпостављене кривице обавезује оштећеника да докаже услове одговорности на основу којих се претпоставља кривица одговорног лица. Доказивањем узрочно-последичне везе оштећеник врши одабирање тачно одређеног узрока штете и повезује га са облашћу одговорности одговорног лица, чиме се оправдава претпоставка кривице тог одговорног лица. Одговорно лице мора, да би се ослободило одговорности, да обори претпоставку своје кривице доказом одсуства кривице. Оно то чини доказивањем довољног степена пажње у односу на узрок штете који је оштећеник тачно означио. Тиме доказ одсуства кривице није неодређена и бесконачна негација, већ је сасвим конкретан — у односу на одређен узрок штете. Не треба, дакле, доказивати одсуство своје кривице уопште, већ само у односу на тачно одређене околности случаја, које је оштећеник означио као узрок штете. Тиме се „негативан доказ уопште, па према томе и доказ непостојања кривице увек своди на позитиван доказ“.⁽²⁰⁾

3. Предности претпостављене кривице

Према правилима одговорности за штету по основу принципа доказане кривице, оштећеник је дужан да докаже све услове одговорности: штету, недозвољену радњу штетника, узрочно-последичну везу између штетне радње и штете и кривицу штетника. То значи да је целокупан терет доказивања на страни оштећеника. Посебна тешкоћа у свему томе постоји у вези са доказивањем кривице. Пре свега, доказ кривице је негативан доказ. Доказивати кривицу значи доказати недостатак неопходне пажње у понашању, односно недостатак објективно очекиваног усме-

(19) Исто тако: Henri et Léon Mazeaud et André Tunc, „*Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*“, tome Ier, Paris 1963, број 1305: „Може се доказати да се није учинила одређена непажња, али се не може доказати да се није учинила баш никаква.“

(20) Врлста Круљ, *Промењене околности и уговорна одговорност (немогућност испуњења, виша сила, клаузула rebus sic stantibus)*, Београд 1967, стр. 118.
У истом смислу: André Tunc, *Force majeure et absence de faute en matière délictuelle*. „Revue trimestrielle de droit civil“, Paris, 1946, стр. 171, бр. 5; Alex Weill, *Droit civil — Les obligations*, Paris 1971, бр. 413.
Видети, такође: пресуда Врховног суда Босне и Херцеговине Гж 588/69 од 30. 9. 1970. „Збирка судских одлука“, Београд, књига XVI/1971, свеска 2, одлука број 184.

равања свести и воље штетника. То подразумева доказивање субјективних, унутрашњих околности у вези са понашањем одговорног лица. Њих је, међутим, тешко уочити а још их је теже доказати. Не доказати кривицу значи, по принципу доказане кривице, да кривица не постоји, те да је захтев оштећеника неоснован и да тужено одговорно лице неће бити обавезно на накнаду штете. Према томе, принцип доказане кривице даје могућност штетнику да након проузроковања штете буде потпуно пасиван.

Принцип претпостављене кривице равномерно распоређује терет доказивања између оштећеника и одговорног лица. Оштећеник је дужан да докаже постојање штете и узрок њеног настанка. При томе, он узрок штете мора да повеже са понашањем односно облашћу одговорности одговорног лица, чиме са довољном вероватноћом указује на постојање његове кривице. Уколико он у томе успе, правно дејство претпоставке кривице укључује одговорно лице у цео даљи поступак. Оно више не може да буде пасиван посматрач, већ мора да објасни своје понашање у односу на узрок штете и да докаже постојање дужне пажње. Ово се чини доказивањем активне усмерености сопствене свести и воље, што је позитиван доказ. Равномерном расподелом терета доказивања принцип претпостављене кривице доприноси јачању осећања једнакости и равноправности људи у друштву и подизању свести о међусобној солидарности.(21)

Принцип претпостављене кривице доприноси, исто тако, потпунијем и бољем утврђивању чињеничног стања. Пре свега, равномерна расподела терета доказа и укључивање у потребу за доказивањем одлучујућих чињеница како оштећеника, тако и одговорног лица доприноси остваривању начела контрадикторности грађанског парничног поступка путем обостране иницијативе странака у стварању процесне грађе. Затим, бољем утврђивању чињеничног стања доприноси се и пружањем поузданог позитивног доказа активне усмерености пажње односно свести и воље (доказ одсуства кривице) и избегавање непоузданог негативног доказа као што је доказ о постојању кривице. На крају, доказивање степена свести и воље много је лакше и поузданије ако се врши од стране лица чија се кривица односно одсуство кривице утврђује, него ако то чини оштећеник. Свакако да је то лице у далеко повољнијем положају да сагледа и сазна сопствено понашање, да се према њему критички односи, те да пружи о њему потребне доказе, јер је оно не пасиван и случајан посматрач таквог понашања, већ његов активан носилац.

Боље и потпуније доказано чињенично стање допринеће са своје стране већој ефикасности правосуђа, као и повећању поверења грађана у правосуђе и правни систем уопште. Равномерно расподељен терет доказивања усмерава доказни поступак ка одлучујућим чињеницама и то од стране лица које је у најповољнијем положају да их уочи и докаже. Тиме ће странке већ у току поступка моћи да исправно оцене своје тврдње и наводе супротне стране, те да одустану од даљег непотребног доказивања и одуговлачења поступка и смање себи и друштвеној заједници непотребне трошкове. С друге стране, судске одлуке биће јасније и боље образложене, а тиме и прихватљивије за обе странке у спору. То да-

(21) Вуковић, *Одговорност за штету*, број 348.

ље може и треба да доведе до смањеног броја нападања судских одлука правним лековима.

Неопходност доказивања кривице у смислу принципа доказане кривице дозвољава одбијање захтева за накнаду штете увек када оштећеник не докаже кривицу одговорног лица. У пракси се могу догодити (а сигурно је да су се и догађали) случајеви да је штетник крив и да треба да одговара за проузроковану штету, али да оштећеник није упознат са околностима настанка штете односно да није у стању да их докаже. Његов ће се захтев одбити, наводно због непостојања кривице штетника, а у ствари због непостојања доказа о кривици, дакле по непотпуно утврђеном чињеничном стању. Поред претрпљене штете, оштећених ће морати да поднесе и све материјалне и моралне последице неоснованог „гужакања”. Није искључено да се оштећеник стога ни неће упуштати у спор и штету лично поднети као сопствену фаталност. Статистички је несагледиво колико је сличних неправди протекло кроз суднице и друштво. Сигурно је да овакво стање утиче на схватање сопствене вредности и значаја у друштву, на однос поверења према судском и правном систему, као и на сопствену ангажованост и иницијативу.(22)

На другој страни, принцип претпостављене кривице не дозвољава одбијање захтева за накнаду штете на основу недостатка доказа и непотпуно утврђеног чињеничног стања. Оштећеник је дужан да пружи поуздан доказ постојања узрочно-последичне везе, а то значи да именује узрок штете и да га повеже са понашањем одређеног лица. Чињенично стање је тиме довољно разјашњено у првој фази поступка. Вероватноћа постојање кривице премешта терет доказа у даљој фази поступка на туженог. Он је, међутим, у најбољем положају да ту вероватноћу, ако је неоснована, отклони од себе. Уколико он у томе успе, тужбени захтев се одбија као неоснован, али сада након потпуно утврђеног чињеничног стања, без могућности даљег неспоразума између „набећеног” штетника и оштећеника.(23) На овај начин појачава се како осећање сопствене вредности, правна сигурност и самоиницијатива субјеката у друштву, тако и њихово поверење у правни систем датог друштва.

Јачањем осећања сопствене вредности појединаца и њихове самоиницијативе доприноси се даљем свестраном изграђивању људске личности. Радни човек и грађанин, свестан чињенице одговорности по принципу претпостављене кривице, усавршаваће своје радне и организационе способности, а такође и средства свога рада, у циљу смањења настанка могућих штета. Он ће, исто тако, повећати степен своје пажње у деловању. Тиме се стварају неопходни предуслови за смањење великог броја штета, што још више доприноси остварењу заштитне функције одговорности. На исти начин, истовремено се јача остваривање васпитне функције одговорности, што је од посебног значаја за наше социјалистичко самоуправно друштво.

(22) У истом смислу, Вуковић, *Одговорност за штету*, бр. 170 и 176.

(23) Могуће је замислити случај у коме штетник који објективно није крив не успе да докаже одсуство своје кривице, те да буде одговоран за штету. Али до претпостављене кривице долази тек након довољно поузданог утврђивања узрочно-последичне везе. Стога је оваква могућност „неправде” по штетника више теоријска него практична. Тим више, што је штетник у најповољнијем положају да сагледа сопствено понашање и да о њему пружи потребне доказе. На другој страни, предности принципа претпостављене кривице толико су значајне, да је ризик ове „неправде” прихватљив.

Претпостављена кривица као основ одговорности за штету добија још више у значају у оквиру социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа у нас. Друштвена својина као основа слободно удруженог рада и владајућег положаја радничке класе неодвојиво је повезана и условљена њеним даљим развојем и унапређењем и било које оштећење друштвених средстава успорава њен развојни процес. Заштита друштвене својине од оштећења знатно је мања по принципу доказане кривице, с обзиром на смањену могућност доказивања кривице као основа одговорности. Поред тога, на данашњем степену развоја друштвено-економских односа у нас, достигнути степен друштвене свести и исправан однос према друштвеној својини нису још увек на задовољавајућем нивоу. Сведоци смо олаког прихватања штета на друштвеним средствима, као да се ради о „нечем туђем“. Разлог тога је, између осталог, и у чињеници да је друштвена својина „лишена кочнице коју чини ризик сопственика приватног капитала“. (24) Принцип претпостављене кривице не може сам по себи разрешити овај негативан однос према друштвеној својини, али може да допринесе њеном унапређењу и потпунијој заштити. С обзиром на претпоставку кривице као основа одговорности за штету, остваривање одштетне функције одговорности постиже се брже и ефикасније, уз истовремено јачање заштитне и васпитне функције одговорности.

ЗАКЉУЧАК

На основу досадашњег излагања може се закључити:

1. „Критеријум пресумиране кривице није проналазак науке или можда неких теоретичара. (25) Он произлази из одговарајућих друштвено-економских односа у којима су радни људи и грађани једнаки и равноправни у садржајном смислу и живе и раде у условима међусобне узajамности и солидарности. У таквим условима могуће је истаћи начело забране проузроковања штете, на основу кога постоји општа дужност ненаношења штете другоме и чије кршење оправдава постојање претпоставке кривице одговорног лица. Стога се претпостављена кривица поставља као општи основ одговорности за штету у оквиру социјалистичког друштвено-економског уређења.

2. Принцип претпостављене кривице има низ предности у односу на принцип доказане кривице. За сада (само четири године од ступања на снагу савезног Закона о облигационим односима) ове се предности истичу кроз теоријска разматрања. Преостаје још (што је и најважније) да се оне потврде и у практичној примени, што треба да буде предмет посебног истраживања.

(24) Јован Борђевић, *О одговорности*, Систем и облици одговорности у функцији и заштити самоуправних односа, материјал и дискусија са саветовања одржаног у Цавтату 10. и 11. фебруара 1978. године, Београд 1978, стр. 15.

(25) Вуковић, *Одговорност за штете*, број 348.

SUMMARY

PRESUMED GUILT AS THE GENERAL BASIS OF LIABILITY FOR CAUSED DAMAGE

The Federal Law of Obligations introduces the concept of presumed guilt as the general basis of liability for caused damage resulting from guilt. By so doing, the Law accepts the modern concept of liability for caused damage consisting of the concept of liability and the concept of liberation.

The social and economical conditions for such a solution originate within the socialist production relations, and thus are accepted in the laws of the socialist countries, with the exception of one. The legal basis of the introduction of the presumption of guilt is the general legal duty not to cause damage to others (the principle of the prohibition of causing damage). The fact that damage has been caused can be construed as a breach of this duty by the responsible person, so that his guilt is presumed. The responsible person may refute this presumption by evidence of the absence of his guilt in regard to the precisely determined cause of damage.

The advantages of the principle of presumed guilt in comparison to the principle of proved guilt are numerous: an even distribution of the burden of evidence, a better and more complete determination of the facts, the strengthening of the efficiency of the judiciary and the social faith in the legal system, an intensified sense of equality and solidarity among the people, increase of the sense of self-esteem of every individual in society and their self-initiative. The principle of presumed guilt is especially significant for the social and economic order of Yugoslavia based on socialist self-government, offering a better and more efficient protection of the social ownership of the means of production.

The principle of presumed guilt, generally speaking, contributes to the achievement of all of the demands of the material liability for caused damage on a considerably higher level, and not only with regard to compensation, but also education and protection.

RÉSUMÉ

FAUTE PRÉSUMÉE COMME FONDEMENT GÉNÉRAL DE LA RESPONSABILITÉ CIVILE

La Loi fédérale sur les rapports d'obligation introduit la faute présumée en tant que fondement général de la responsabilité civile subjective. La Loi accepte ainsi la règle moderne de la responsabilité civile, composée de la règle sur la responsabilité et de la règle sur la libération.

Les conditions socio-économiques de cette solution naissent dans le cadre des rapports de production socialistes, et elle est acceptée par tous les codes civils des pays socialistes (à l'exception d'un seul). Le fondement juridique de l'introduction de la présomption de faute est le devoir général légal de ne pas porter préjudice à autrui (principe d'interdiction de causer des dommages). Le fait d'un préjudice causé signifie que le responsable n'a pas accompli ce devoir et l'on présume sa faute. Le responsable peut réfuter cette présomption par la preuve de l'absence de sa faute par rapport à une cause de dommage concrète.

Les avantages du principe de la faute présumée par rapport au principe de la faute prouvée sont nombreux: répartition équitable de la charge de preuves, établissement des faits plus complet et plus fondé, augmentation de l'efficacité de la juridiction et de la confiance sociale en système juridique, sentiment plus fort d'égalité et de solidarité mutuelle des gens, conscience de sa propre valeur dans la société et accroissement de l'autoinitiative des indi-

vidus. Le principe de la faute présumée est de première importance surtout dans le système autogestionnaire socialiste de la Yougoslavie, parce qu'il assure une protection meilleur et plus efficace de la propriété sociale.

En général, le principe de la faute présumée contribue à ce que toutes les fonctions de la responsabilité civile soient réalisées à un niveau plus élevé, tant en ce qui concerne la fonction réparatoire que les fonctions éducative et protectrice.